

Worstelen met werkdruk: de ervaring van intensificatie bij leerkrachten in het basisonderwijs

Academisch proefschrift.

Leuven: Universitaire Pers Leuven, 2007,

319 pagina's

ISBN 978 90 5867 584 2

Katrijn Ballet

Het werk van leraren staat regelmatig en op uiteenlopende manieren ter discussie in de publieke discussie, zoals discussies over de aantrekkelijkheid van het beroep, de professionaliteit van leraren, en de rol die leraren spelen bij vernieuwing van het onderwijs. Met regelmaat wordt de discussie eerder over leraren dan met leraren gevoerd. Velen lijken een mening te hebben over het onderwijs en over leraren. Deze meningen worden onder meer uitgesproken in de vorm van een brede waaier aan verwachtingen die aan het onderwijs en aan leraren gesteld worden. Hierdoor ontstaat druk op het beroep van leraar. Voor individuele leraren betekent het dat de druk die zij binnen hun werk ervaren, wordt vergroot. De uiteenlopende verwachtingen die aan het onderwijs worden gesteld, monden uit in een verbreding van de taken voor scholen en leraren, en het lijkt ondoenlijk om al deze taken op een professioneel niveau uit te voeren. Echter, de houding om een beargumenteerd 'nee' te zeggen tegen een teveel aan verwachtingen is in het onderwijs zwak ontwikkeld. Dit terwijl een deel van deze nieuwe taken door leraren niet wordt beschouwd als behorend tot de professionele kern van hun beroep, bijvoorbeeld de administratieve taken waarmee leraren de laatste jaren steeds vaker te maken krijgen ('afvinken', lijstjes invullen, etc.). De wijze waarop deze uiteenlopende verwachtingen naar het onderwijsveld gecommuniceerd worden, brengt een door leraren individueel en als groep ervaren verlies van professionele autonomie met zich mee. Deze ontwikkelingen dragen ertoe bij dat leraren regelmatig een grote werkdruk ervaren. De actuele betekenis van het onderzoek van Katrijn Ballet naar hoe het nu pre-

cies zit met door leraren ervaren werkdruk in het onderwijs is daarmee gegeven.

Ballet kadert het onderzoek naar deze werkdruk in met behulp van de intensificatietheorie. In de door haar besproken literatuur wordt intensificatie gedefinieerd als een groeiende druk op het werk van leraren door toenemende eisen en controle van de overheid en verwachtingen vanuit de samenleving. Volgens de these heeft intensificatie negatief gewaardeerde veranderingen in de professionaliteit van het beroep tot gevolg (*deskilling*, bijvoorbeeld door routinisering en formalisering van taken, en ook *reskilling*, door toevoeging van nieuwe taken). Een en ander mondt uit in chronische overbelasting, uitputting en burn-out bij leraren.

In haar literatuurstudie laat Ballet zien dat intensificatie tot nu toe vooral wordt uitgewerkt in een structuralistische en neo-marxistische traditie. Haar kritiek op deze benadering is dat de ervaringen van leraren en de leraar als 'agent' teveel buiten schot blijven, evenals processen die zich binnen de school afspelen. In haar eigen omschrijving is intensificatie de ervaring door leraren van een groeiende extern opgelegde prestatiedruk, waaraan leraren tegemoet moeten komen, zonder over voldoende tijd en middelen te beschikken (p. 29). Het doel van haar onderzoek is om de intensificatietheorie te verfijnen door 1) meerdere bronnen van intensificatie te identificeren op de niveaus van de leraar zelf, de school en de omgeving, 2) de impact van intensificatie op leraren te analyseren als gemedieerd door leraren zelf en door schoolfactoren en -processen, en 3) te differentiëren in de impact van intensificatie op leraren. De beoogde opbrengst is "het begrijpen van de ervaring van intensificatie, door aandacht te besteden aan de voortdurende interactie tussen schoolorganisatorische factoren en processen enerzijds en de individuele betekenisgeving door de leerkrachten anderzijds" (p. 49).

Om dit doel te bereiken voert Ballet eerst een verkennende gevalsstudie uit. Deze verkennende studie leidt tot een precieze pro-

bleemstelling. De drie definitieve groepen van onderzoeksvragen betreffen 1) welke veranderingen leraren in hun huidige werkcondities ervaren, hoe ze deze ervaren en welke bronnen ze daarvoor lokaliseren, 2) welke factoren en processen binnen de school en welke betekenisgeving door leraren de ervaring van intensificatie mediëren, en 3) hoe leraren omgaan met de ervaring van intensificatie in termen van coping. Om deze vragen te beantwoorden worden nog eens drie gevalstudies uitgevoerd. Het geheel is een vergelijkende gevalstudie op basis van vier scholen. De dataverzameling met meerdere onderzoeksinstrumenten bij uiteenlopende respondenten binnen elke casus wordt minutieus verantwoord, evenals de analyse van de data.

Gedurende de beschrijving van de resultaten komt 'oproep tot verandering' als centraal begrip naar voren. Het onderzoek geeft vooral inzicht in waar deze oproepen tot verandering betrekking op hebben, hoe ze bij de leraar terecht komen en door de leraar worden geïnterpreteerd, en hoe de leraar er vervolgens mee omgaat. In het proefschrift wordt oproep tot verandering niet scherp omschreven. Al lezend krijgt het begrip de volgende betekenis: alle door de leraar ervaren boodschappen om verandering in het eigen werk door te voeren; deze boodschappen komen van binnen en van buiten de school, en van binnen en buiten de eigen beroepsopvattingen. Deze oproepen gaan over alle aspecten van het werk van leraren in de school. De na de verkennende studie opgestelde onderzoeksvragen worden in het onderzoek beantwoord vanuit dit begrip oproep tot verandering.

De resultaten laten zien dat het professioneel zelfverstaan van de leraren ter discussie komt te staan door deze oproepen, en dit wordt als kenmerkend beschouwd voor de ervaring van intensificatie. Centraal in deze discussie staat de vraag of de eigen leerlingen voldoende recht wordt gedaan in hun leren en hun welbevinden. Juist wanneer de oproepen tot verandering betrekking hebben op de leerlingen krijgen ze voor de leraren een moreel en dwingend karakter. Met het negeren van de oproep zou de leerlingen zelf tekort gedaan worden, en de sociale erkenning van de

eigen professionaliteit door collega's, schoolleider, ouders, etc. zou in gevaar komen. Deze emotioneel geladen ervaringen zetten aan tot copinggedrag om de oproepen een uitvoerbare invulling te geven en de erkenning als bekwame leraar overeind te houden. Dit copinggedrag verloopt via processen van betekenisgeving en filtering vanuit persoonlijk opvattingen en perspectieven, en via onderhandeling met en aanpassing aan de bestaande werkprocessen en werkcondities binnen de school. De leraren reageren actief interpreterend op eisen en verwachtingen die op hen afkomen, en anticiperen op deze oproepen. Dit leidt tot complexe en soms contradictoire antwoorden.

In de intensificatie-these worden tendensen van *de- en reskilling* op basis van toenevende eisen en controle van de overheid en verwachtingen vanuit de samenleving, en de daarmee gepaard gaande chronische overbelasting benoemd in geobjectiveerde termen. De these representeert een structuralistische benadering van werkdruk. De door Ballet geïdentificeerde spanningen tussen door leraren geïnterpreteerde oproepen tot verandering en het professioneel zelfverstaan van leraren staan voor een personalistische *agency*-benadering van de ervaring van werkdruk. Concepten en inzichten waarmee gepoogd kan worden om structuur en *agency* op elkaar te betrekken, zoals het structuratieconcept van Giddens of het *sensemaking*-concept van Weick worden in het onderzoek van Ballet niet gebruikt om de brug tussen beide benaderingen te slaan. Het centraal stellen van de persoonlijke ervaringen en interpretaties door de leraar geeft reden om te concluderen dat het onderzoek van Ballet eerder beschouwd moet worden als een alternatief voor de intensificatietheze dan als een verfijning van deze these.

Een minpunt van de werk- en denkwijze van de onderzoeker is de eenzijdige nadruk op synergie in verhouding tot analyse. Zo wordt bijvoorbeeld niet goed duidelijk waarom bepaalde organisatorische en persoonlijke factoren en processen onder de kopjes bronnen voor identificatie, mediërende elementen, of gevolgen van intensificatie aan de orde komen, en waarom deze factoren meerdere malen onder de drie kopjes terugkeren.

Een voorbeeld daarvan is de hantering van het begrip professioneel zelfverstaan, dat op meerdere plaatsen en met meerdere functies in de analyse aan de orde wordt gesteld. Ook is de vraag hoe professioneel zelfverstaan zich verhoudt tot begrippen als professionele opvattingen, verwachtingen, etc., die ook in de resultaten worden opgevoerd. In de bespreking van de gehanteerde methodes worden verschillende tradities van kwalitatief onderzoek, zoals methodes die passen bij het symbolisch interactionisme, of gevalsstudie-methoden van Yin en Miles en Huberman, door elkaar besproken. Met dit gebrek aan onderscheid en keuze ontstaat onduidelijkheid in de bespreking van hoe en waarom een en ander in het onderzoek nu precies heeft plaatsgevonden. De verschillende tradities hebben uiteenlopende aanspraken op hoe de empirische werkelijkheid gekend kan worden, en hoe deze moet worden geduid. Het achterwege blijven van een standpuntbepaling beperkt de mogelijkheden voor een discussie over de stevigheid van de bevindingen en de transparantie van de conclusies.

*Jeroen Imants
Instituut voor Leraar en School (ILS)
Radboud Universiteit Nijmegen*